

Петар Д. ШЕРОВИЋ, Нови Сад

ОСТАТЦИ СТАРОГ ВЕНЕДИКТИНСКОГ МАНАСТИРА СВ. ПЕТРА У БИЈЕЛОЈ, У БОКИ КОТОРСКОЈ* *

Народно предање у селу Бијелој казује, да је на месту, где је данас римокатоличка црквица св. апостола Петра или, нешто мало даље од ове црквице, пут југозапада, на месту званоме „Граб”, „Граби” или „Раке”, постојао у давна времена неки грчки манастир¹, који да је био разрушен од неког варварског народа.

Одма ћемо напоменути, да се из овог приповедања не може створити сталан закључак, да је овде збиља био некада неки грчки манастир, јер за то немамо никаквог поузданог доказа и ако с друге стране то не можемо ни искључити, јер знамо, да је по приморским местима Далмације у VII, а особито у VIII веку било грчких цркава, у којима су служили грчки свештеници источним обредом.² Нарочито је било манастира грчких и славенских источног обрета на југу у барској митрополији, која је обухваћала Босну, Србију, Хум, Требиње и Зету.³ Ипак ћемо радије овде узети, да народно предање под „грчким манастиром” разуме у опште манастир из давних времена, јер наш народ обично приписује Грцима све старине, чије му порекло није познато.

Да је овде збиља некада постојала нека црква или манастир, најбољи нам је доказ то, што се на pročелу црквице св. Петра налази узидано неколико архитектонских уломака, који су припадали некој старијој цркви.

На уломку камена, дугу 17 см., а високу 18 см., који је узидан с леве стране (како се улази у цркву) уз праг при врху црквених врата, налазе се две, на лево завинуте волуте (куке), а испод њих је, међу линијама, уломак натписа: EPISCOP.

Сва су слова добро сачувана и потпуно јасна, осим задњег, које и ако није потпуно сачувано, ипак је сигурно.

По црти, која затвара ову реч пред њезиним почетним словом, рекло би се, да је натпис овом речју почињао, али је и ова прва реч остала непотпуна, јер је камен, на којему је урезана, како се види, преломљен.

На уломку камена, дугу 36 см., а високу 15 см., који је узидан с десне стране прага од врата на истој висини с напред споменутиим каменом, налази се шест волута, завинутих на десно, испод којих се види један део натписа између две водоравне линије, која је ради истрошености камена тешко снимити и прочитати. На први се поглед види, да је овај уломак камена окрнут и па једној и на, другој страни, те је од натписа очувано 14 или 15 слова, пореданих једно до другога.

* Текст преузет из: *Старинар*, сер. III, књ. III, (за 1924-1925), Београд 1925.

* Овом нашем радњом намеравамо попунити и исправити кратки опис црквице св. Петра у Бијелој, који је которски каноник, госп. А. Милошевић приопћио на стр. 191-194. „Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku”, год. XLIII (Сарајево 1920).

¹ М. Црногорчевић у листу „Просвјета”, Цетиње 1896., каже, да се је на Грабима при копању винограда налазило гробница, црепова и крчага у врло знатном мноштву.

² Милаш, Православна Далмација, стр. 17; Hist. Salon. с. 1.; Bianchi, Zara cristiana I. 131; Starohrv. Prosvjeta, Книн, год. III, стр. 17.

³ То проистиче из буле папе Александра II од 18. марта 1067. (Сравни: Рачки, Documenta, стр. 201.).

Прво слово овог натписа није цело. Види му се само траг једне ноге, те пошто би се рекло, да има по средини и траг од свезице са предњом ногом, која није сачувана, могао би бити једно латинско Н или, можда, још пре, једно А. – Друго је слово, по свој прилици, О, јер је сличног облика са словом О у речи „Episcop” на првом уломку натписа. – Треће слово изгледа као Н или, можда, М. – Четврто је слово сигурно А; лето С или G, иза којег, изгледа, да је једна тачка. Даље долазе две ноге, доста једна близу друге, које би могле сачињавати једно слово са две ноге (н. пр. Н или N) или два слова са по једном ногом (н. пр. LI, FI, EI и т. д.) или можда какав број (н. пр. II). Следеће слово је особитог облика Р., те би могло бити Р са тачком за њим, (или једно В или С. Затим долази, ваљда, једно Е, а након овога, по свој прилици, једно I.

Пет задњих слова је јасно и сигурно: DNION, што би, по мишљењу Msgr-а Булића⁴, можда требало читати: D(ominus) n(oster) Joh(annes)...

Ова су два уломка камена, по нашем мишљењу, комади греде (trabes) над преградом светишта (иконостас, septum) тако да је први уломак са волутама, окренутим на лево, судећи по вертикалној црти у вези са двама водоравнима, којима је заоквирена реч „Episcop”, био крајњи део греде, где је натпис почињао, а други уломак, на којему су волуте окренуте ради симетрије на десно, како је увек случај на оваквим споменицима⁵, припадао је или другој половини исте греде, или другој греди с друге стране од улаза у светиште.

Камен дуг 62 cm, а висок 25 cm, узидан на углу исте стране цркве и скоро на истој висини са сада споменути уломком камена са шест волута, ишаран је тропругастим плетером, те је очито, да је припадао pluteum-у на прегради светишта негдашње цркве.

Уломак камена величине 30/37 cm, који је узидан с леве стране у висини једно пола метра повише црквених врата, а близу краја зида на којему је орнаменат, који састоји од кружног жлебастог колобара са двама као врпцама, које се у средини колобара укрштавају, те једној излазе крајеви изван колобара, вероватно је комад доњег дела вертикалне орнаментоване греде (ступа) преграде светишта, на којој је била наслоњена хоризонтална греда (trabes).⁶

Описани архитектонски уломци као и плоча узидана испод црквене звезде, на којој је орнаменат у облику ужета, потичу од неке цркве, грађене у стилу, који носи на себи карактеристике т. зв. уметности сеобе народа, а у којему су, особито у нашим приморским местима, ограђене од VIII до XI века многе веће и мање цркве.⁷

⁴ То нам је Msgr. Булић прошле године писмено саопштио.

⁵ Starohrv. Prosvjeta, год. V стр. 110. и 111., год VII. стр. 37. Види још и слику иконостаса капеле у Рижиницама у „Supplemento al Bulletino di archeologia e storia dalmata” бр. 4-5, год. 1902. стр. 10.

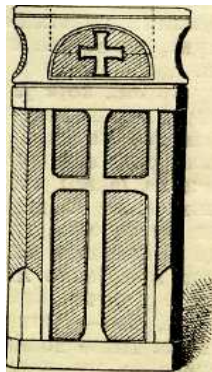
Господин Милутин Ј. Вуковић из Бијеле, изврстан познавалац ваше домаће историје, наш уважени пријатељ, приповедао нам је, да је раније у авлији палаче пок. М. Злоковића, уз црквицу св. Петра, било неколико архитектонских уломака, сличних онима узиданих на црквици, те је био и један уломак са натписом, који ће бити припадао истом натпису, којему су припадала и она два уломка с десне и с леве стране црквених врата. Када смо, повративши се из војске по свршетку рата год. 1918., похитали, да видимо, да ли се ти уломци још ту налазе, нисмо нашли нигде ниједнога, јер су их уништили војници или талијански заробљеници, који су ту били смештени, те су опљачкали и палачу и опустошили дивну башту око исте.

⁶ Слично као што се спомиње у раду Д-ра Ј. Јелића: Spomenici grada Nina (Vjesnik hrvat. Arh. Društva за год. 1901.), где се налази слика таквог једног уломка из цркве св. Марије, те као што се види на горе споменутој слици иконостаса капеле у Рижиницама.

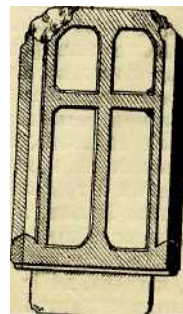
⁷ Архитектонских уломака у овоме стилу налазило се је у Боки Которској на више места као н. пр. у Тивту (Starohrvatska prosvjeta, год. IV. бр. 2. стр. 71.), на Превлаци (Starohrvatska prosvjeta,

У црквици пак св. Петра, у кутовима с десне и с леве стране олтара, налази се по један камен у облику бридњака. Камен с десне стране олтара (гледајући пут црквених врата) висок је 99 cm, те му дуљина основне плохе износи 43 cm, а ширина горње, мање, 29 cm. – На доњем се већем, заоквиреном пољу, налазе са свих страна исклесани латински крстови са раширеним крацима (croix pattee) високи 64 cm са попречним крацима од 24 cm дуљине. На горњем делу, насред полукружног, жлебом заоквиреног поља, налази се опет исклесан један мали крстић, а повише и испод овог поља теку такођер два уска жлеба. – Бридови доњег, већег, дела камена, удубљени су шиљастим жлебом, дочим они горњег дела имају полукружасте удубине оквирене уским жлебом. На врху камена налази се једна четвороугласта јамица од 13 cm дубине. Камен је на страни, којом је наслоњен на црквени зид, на оба врха горње плохе окрнут. (Сл. 1.).

Други камен, с леве стране олтара, састоји се такођер од два дела и то од горњег, већег, који завршује плохом, дугом 45 cm, а широком 38 cm, на којему су исклесани латински крстови као и на првом камену, али су нешто мањи, јер им висина износи 59 cm, а попречни крак им је дуг 22 cm. Бридови су овог доњег дела, изузев крајеве плоха, на врху и на дну камена, издубљени шиљастим жлебом. Овај горњи део камена, којему је при дну жлебасти руб, свршаје са доњим много ужим делом, као неким стопалом, високом око 12 cm, које ће, ваљда, негда бити било закопано у земљи. Овај је камен на крајевима по врху и предње и задње плохе окрнут више, него први.⁸ (Сл. 2.)

Сл. 1.

Сл. 2.

За описана два камена пок. проф. С. Вуловић у својој радњи: „Opaske na Gjorgja Stratimirovića monografiju o prošlosti i neimarstvu Voke Kotorske”⁹ каже, да су, по мишљењу Дра Луке Јелића, морала бити два старохришћанска олтара, која потичу из доба пре XI века.¹⁰ – Ми држимо да ова два камена – за која се,

год. I, бр. 2. стр. 131. на темељу Црногорчевићева рада: Михољски Збор у Боки Которској у Старинару, год. X. (1893.) и Starohrvatska prosvjeta, год III бр. 3. и 4. стр. 150.), у Шкаљарима (Starohrvatska prosvjeta, год. I, бр. 4. стр. 235.); у Котору (Starohrvatska prosvjeta, год III, бр. 3. и 4. стр. 151, те год. IV. бр. 2. стр. 62 и 63).

⁸ Нарисе ова два камена помогао нам је правити наш рођак госп. Игњатије Злоковић, сада наставник историје и географије у Поморској академији у Котору, на чему му и овде захваљујемо.

⁹ Starohrv. Prosvjeta, год. I, бр. 4. стр. 250.

¹⁰ На наш писмени упит, да ли се можда још штогод сећа о овој црквици, коју је прегледао пре каквих 25 година, одговорио нам је покојни Др. Јелић у љету год. 1921., да се нешто о предмету сећа, али нам није могао ништа позитивно саопштити, јер да су му све белешке из оног доба

по наведеном опису њихове величине, не може рећи, да су „огромна”, како то проф. Вуловић каже у споменутој радњи – неће бити била старохришћански олтари из следећих разлога: Познато је да је у старохришћанско доба олтар био гробна рака или је имао облик стола (трпезе, *trápeza*) наслоњеног обично на једном, два, четири или пет стубова¹¹ и ако је било гдекада и изузетака, а споменута два камена немају ни облик раке, ни облик стола. У прво хришћанско доба држало је се на олтару само Еванђеље и свети сасуди, али се је касније обичавало на олтарској трапези постављати и свеће.¹² Овај обичај, изгледа, да је већ био у X веку раширен свуда на западу, па и у нашим крајевима.¹³ Ако се осврнемо на површину споменута два камена, видимо, да је и сувише малена, а да би се ту могло држати Еванђеље и св. сасуди, а још мање свеће, које су обичавали намештати на крајевима св. трпезе.

Него у старијим црквама средњег века, знамо, да је било, осим св. трпезе, још две врсте црквеног намештаја.¹⁴ Тако већ у IX веку има спомена, да су у олтарској апсиди код св. трпезе биле постављене две умиваонице (*piscinae*) од којих је једна била одређена за чишћење калежа, а друга за прање руку свештенослужитеља.¹⁵ С тога ми држимо, да је онај камен с удубином био таква једна умиваоница (писцина), а не олтар, у којему би неко касније био издубио „локвицу за крштену воду”, како је писао споменути проф. Вуловић.¹⁶

Други камен, донекле сличан првоме, на којему нема никакве издубине и ако Вуловић погрешно каже, да је у оба камена локвица за воду, по нашем мишљењу, неће бити олтар из истих разлога с којих то није ни први камен, већ држимо, да је то био *oblationarium* (*paratorium, prothesis*)¹⁷, како се је називало место близу олтара одређено за примање дарова верника и припремање хлеба и вина за св. еухаристију.

* * *

Народно предање, које каже, да је на месту, или у близини данашње црквице св. Петра био манастир, потврђује и вenedиктинац, опат Тимотеј *Cisilla* у свом делу „*Bove d'oro*”, које је остало у рукопису.¹⁸ Пошто он овај манастир назива „*s Pietro in Alba*”,¹⁹ знамо по томе, да је и негдашњи манастир био посвећен св. Петру као што је и данашња црквица и ако народно предање о имену манастира ништа не каже, а припадао је реду св. Венедикта као у оно доба сви скоро остали манастири на западу.

Доба постанка овог бијељског манастира није могуће тачније одредити. Према описаним архитектонским уломцима на црквици св. Петра и према

стрпане у сандуцима, пошто су му Талијани све његове папире више пута претражили.

¹¹ Kraus *Realencyclopaediae der christl. Altertümer* I, под речју: Altar; - Dr. A. Schmied, *Der Christliche Altar und sein Schmuck*, стр. 70, 71; - с 626. и 627.; - *Starohrv. Prosvjeta*, год. VI, бр. 3. и 4. стр. 79. и 80.

¹² *Starohrv. Prosvjeta*, год. VI, бр.3. и 4. стр. 81 (по Migne-y).

¹³ *Starohrv. Prosvjeta*, год. VI, бр.3. и 4. стр. 81.

¹⁴ *Starohrv. Prosvjeta*, год. VI, бр.3. и 4. стр. 80.

¹⁵ *Starohrv. Prosvjeta*, год. VI, бр.3. и 4. стр. 81 (по Migne-y).

¹⁶ *Starohrv. Prosvjeta*, год. I, стр. 250.

¹⁷ Kraus *Realencyclopaediae der christl. Altertümer* II, стр. 626. и 627.; *Starohrv. Prosvjeta*, год. IV, бр. 3. и 4. стр. 80, 81.

¹⁸ *Starohrv. Prosvjeta*, год. I, бр. 4, 250.

¹⁹ *Starohrv. Prosvjeta*, год. I, бр. 4, 250.

ономе, што знамо о ширењу венедиктинског реда у Далмацији,²⁰ највероватније је, да је основан у доба половине IX до краја X века. Премда нам ништа није позитивно познато о његовој судбини, ни престанку, ипак држимо, да су га разрушили Монголи год. 1242.²¹ кад су пустошили и палили по околици Котора, те да се више никада није ни обновио. Каже се, да је манастир св. Георгија на острвчићу пред Перастом једина грађевина у данашњој Боки, коју тада не порушише Монголи, када пређоше преко Боке, те допреше чак до Дриваста.²² Манастир св. Петра, и ако у рушевинама, још се гдекада спомиње све док нису Турци у XV веку преостале рушевине сравнили са земљом и разнели камење за подизање својих зграда.

Где су се настанили монаси, пошто је био разорен манастир св. Петра, није нам такођер познато. По ономе, што приповеда Ђуро Szabo о постанку венедиктинског манастира „Бијела или Граб” у пожешкој жупанији близу Дарувара²³, врло је лако могуће, да су се, пошто је минула опасност од Монгола, и монаси из нашег бијељског манастира населили у држави краља Беле IV, те оградиле, или, што је вероватније, само обновили, већ постојећу цркву св. Маргарете и крај исте основали манастир и прозвали га по свом негдашњем манастиру: „monasterium Bela sive Grab”, јер је познато, да је Угарска после монголске навале стала нагло напредовати доласком многих колониста из страних земаља, који су, уз мање насеобине, подизали и читаве вароши и градове.²⁴ Премда се зна, да у нашим крајевима има више места названих: Бијела и више места, названих: Граб, то ипак упада у очи, да се споменути манастир у пожешкој жупанији назива: „Бијела или Граб”, где долазе оба имена заједно. Тешко је веровати, да је то пуки случај, пошто смо видели, да се у Бијелој у Боки, један крај, у непосредној близини данашње црквице св. Петра, зове „Граб” или „Граби”, где су се налазили многи гробови, зидови и разни старински предмети, те се је и бијељски манастир св. Петра могао, по селу Бијелој и по одломку сеоском Грабу, називати још и „Bela sive Grab”.

Проф. Вуловић је мишљења, да се и под манастиром „sancti Petri de Campro”, који се спомиње у писму папе Климента VI, од 6. јануара 1346., управљеном српском цару Душану Силноме, има размести овај бијељски манастир, за који папа, уз остале цркве и манастире ту набројене, тражи, да га цар Душан поврати которском бискупу, јер да су их цареви предшасници без икаквог права заузели, а данас се налазе у његовој власти.²⁵ Вулићево би мишљење могло бити тачно, јер се у селу Бијелој, недалеко од места где је био овај манастир, налази, за прилике у Боки, прилично пространо поље, те је по истоме манастир лако могао бити прозван „De campro”. Знамо н. пр. и у Дубровнику за црквицу S Nicolai de campro²⁶ и ако ту нема никаква поља. Према наведеноме држимо прилично вероватним да је манастир s. Petri de Campro, о којему је реч у наведеном папином писму, био овај наш манастир св. Петра у Бијелој, који се је, уз већ по-

²⁰ Др. Ф. Рачки, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća, II, Crkva hrvatska, стр. 162. и следеће. (Rad Jugosl. Akademije LXXIX).

²¹ Јиречек-Радоњић, Историја Срба, I, Београд 1911, стр. 295.

²² Gelcich, Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro, Zara 1880, стр. 75.; Стратимировић, О прошлости и неимарству Боке Которске (Споменик срп. краљ. Академије бр. XXVIII) стр. 5.

²³ Szabo, Tri benediktinske opatije u županiji požeskoj (Vjesnik hrv. Arh. Društva, свеска IX за год, 1906/07.).

²⁴ Јиречек-Радоњић, о. с. стр. 298.

²⁵ Starohrv. Prosvjeta, год. I, бр. 4, стр. 250; Theiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium, Vol. I, стр. 214-216.

²⁶ Јиречек-Радоњић, о. с. стр. 231.

знате називе, „in Alba” и „Bela sive Grab” могао називати и „de Campo” а да се то не односи на познати манастир св. Петра de Campo, који се је налазио код села Чичева, близу Требиња, те није припадао которској дијецези.

Али без обзира на то, што наводи у споменутом папином писму, у колико се односе на начин преласка неких од наведених цркава и манастира у православној руке, нису тачни, ми за овај манастир држимо да није никада, након поделе цркава, ни припадао православнима, јер нема нигде никаква трага по којему би се то могло закључити, па ни једна народна традиција, која често пута зна много о таквим догађајима да приповеда, о томе ништа не каже. Није се ни нашло никаква остатка из оног времена, који би то потврдио, као што је се нашло код других манастира које папа спомиње, н. пр. код манастира св. Архангела Михајла на Превлаци и св. Петра de Gradec у Богдашићу. Што се ипак у наведеном папином писму спомиње и овај манастир у Бијелој, има се, по свој прилици, разумети, да је, пошто је манастир био разорен и опустео, његово земљиште било раздјељено међу околним становништвом православној вере, јер ту католика у опште није ни било, нити је било изгледа да ће се вenedиктински монаси икада повратити и манастир обновити.²⁷

Не може се утврдити да ли је онај Петар „abbas sancti Petri”, који је учествовао са осталим свештенством из данашње Боке и Арбаније при посвети обновљене катедралне цркве св. Трифуна у Котору год. 1166.²⁸ био из овог бијељског манастира или из којег другог манастира св. Петра у данашњој Боки или Арбанији, а зна се да их је неколико било посвећено св. Петру.

* * *

Какав је изгледао и колики је био овај манастир св. Петра, не можемо поуздано рећи, али обзиром на многе остатке зидова, који су се ту налазили и по томе, што мислимо, да оно силно камење, којим је ограђен висок зид око стране палаче Злоковића покрај данашње црквице, највећим делом потиче од рушевина негдашњих манастирских зграда, те напokon, ако је истина што се каже, да је имао куле за одбрану²⁹ држимо, да је био као и остали ондашњи, нешто већи вenedиктински манастири.³⁰

²⁷ Види наш чланак: Како су вenedиктински манастири у Боки Которској прешли у руке православној Срба у „Гласнику”, служб. листу срп. правосл. Патријаршије, год. IV. бр. 3. стр. 42.

²⁸ Смичиклас, Codex Diplomaticus, II. 102; Farlati, Illyricum Sacrum, VI, стр. 433; Gelcich, о. с. стр. 60.

²⁹ Dr. F. Madirazza, Storia e costituzione dei comuni dalmati, Spalato 1911, стр. 281.

³⁰ Ономе, што је, по нашим подацима, каноник госп. Милошевић написао у „Vjesniku” о остацима старих зграда и гробова, који се налазе око данашње црквице, имамо још да наодома, да су, по приповедању, кћери конта (conte) Буровића прве половине прошлог века нашле у земљи неки зид, за који се држало, да је темељ старе манастирске цркве, а многе људске кости, које су нашле у гробовима да су закопале у једној јами пред вратима данашње црквице.

Приповеда се, да су у цркви била два кипа од камена, који да су некамо однесена, да се поправе, али се не зна, где се сада налазе. Каже се, да је још у цркви био и један дрвени кип, који да су називали Дује (ваљда св. Дујам). Ту да су дошли једном неки Грци и тај кип разбили, те из њега тобоже нешто важно однели.

Нама је познато, да је пре рата било у башти палаче Злоковића неколико уломака са ступова, у истом стилу израђених као што су и остали уломци камена узидани на данашњој црквици, али год. 1918., наков свршетка рата, нисмо ниједан комад нашли.

Напред споменути наш пријатељ, госп. Милутин Ј. Вуковић, приповедао нам је, да је слушао од свог деда (по мајци) пок. попа Игњатија Злоковића из Бијеле, који је умро год 1910. као деведестогодишњи старац, да је овоме приповедао његов отац, прота Илија и дед, прота Симеон, да је постојао неки жлеб (гурла), кроз који, да је текло млеко из торова иа брду у „град”,

где је био манастир св. Петра. – Од интереса је, да овде напоменемо, да се приповеда, да је и у пре споменути манастир св. Петра де сапро код Требиња вино текло жлебовима из винограда испод Бихова (види С. Делић, Петров манастир код Требиња у „Гласнику зем. музеја за Босну и Херцеговину“ год. XXVI, стр. 281.), а нешто слично овоме још се и данас види на Бачвици крај Превлаке у Боки, те се каже, да је туда текло уље из млина (види Црногорчевићев рад: Михољски Збор у „Старинару“ за год. 1893.).